

Hain Rebase sukeldumised ja pinnaletõusmised Läänemerel

Hain Rebas. Sukeldumised. 16 etüüdi
Läänemereruumi ajaloost. Tartu –
Tallinn – Göteborg: Eesti Üliõpilaste
Seltsi kirjastus, 2022, 464 lk. ill.

Tapio Salminen*

Saksamaal Kieli ülikoolis 1980–2008 Põhja-
maade ajaloo professorina pika karjääri
teinud Hain Rebase teaduslooming ulatub
1976. aastal avaldatud väitekirjast, mis käsit-
les hiliskeskaegsete Skandinaavia maade
Baltikumi-poliitikat 1440–1479 nelikümmend
aastat hiljem ilmunud artiklini Eesti koorilaulu
nõukogudeaegsest lõhestatusest. Saksa, inglise
ja eesti keeles 1977–2012 peaaesjalikult teadus-
ajakirjades ja koguteostes ilmunud artiklitest
on nüüd avaldatud ulatuslik, 16 teksti sisaldav
kogumik. 13 artiklit sellest on tõlked, kaks
algupäraselt eestikeelsete artiklite taastrükid
ja üks saksakeelne, viidetega varustatud ning
toimetatud ettekande trükiversioon.

Üheaastasena koos vanematega Göteborgi
emigreerunud ja seal Põhjamaade hiliskesk-
aja poliitilise ja majandusajaloolise uurimise
uendaja Erik Lönnrothi juhendamisel kraadi
kaitsnud Hain Rebase teadustöö on olnud juba
1970. aastatest saadik tuttav kõigile Lääneme-
re piirkonna uurijaile. Eesti avalikkuses on
Rebase uurimused küll jäänud tema lühikese
kaitseministrikarjääri (1992–1993) ja hilisemate
julgeolekupoliitiliste kirjatööde varju – seda
korvama on nüüd avaldatud teos mõeldudki.
Ühtaegu tuletat raamat meelde, et oma uu-
rimistööde kõrval on Rebas olnud ennekõike
ülikoolimees ja akadeemiline õpetaja. Lisaks
juba Göteborgis 1970. aastatel alanud õppe-
jõutööle ja Kieli professorile on ta tegutsenud
kõrgkooliprofessorina Torontos (1987/88), Tartus
(1991/92) ja Kaliningradis (2006).

* Tapio Salminen (snd. 1966), PhD, Tampere ülikool,
tapio.salminen@tuni.fi.

Raamatu eessõnas kirjeldab Rebas oma
teadustööd sukeldumistena hiliskeskaegsesse
Läänemerre, kust väljuvale uudishimulikule
jälgijale paistavad saared, lahed ja rannad
erinevate, arusaamist ja selgitamist vajavate
küsimustena. Et teos on laiemale eestikeelsele
publikule mõeldud tervik, siis ei puuduta ma
siin üksikuid artiklites leiduvaid seiku või tõl-
gendusi, millest mõned on uurimistöö jätkudes
kas muutunud või olulisel määral täienenud.
Selge on, et kirjutamisaja teadmiste ja uurimis-
problemaatikaga seotud artiklite avaldamine
laiema lugejaskonna jaoks on alati riskantne.
Kuigi Rebas on mõningaid tekste varustanud
viidetega uuematele uuringutele või käsit-
lustele, moodustavad artiklid ennekõike ühe
uurija oma aega jääva koe, millisena seda teost
tulekski lugeda ja tema sisu üle arutleda. Pole
kahtlust, et raamatu peatoimetaja Indrek Elling
ja teised kaastegevad on Eesti ajaloo uurimise
vallas saanud hakkama kultuuriteoga, huma-
nitaariaivalda kuuluvate artiklite antoloogiaga,
mis on Eestis levinud tava, aga millest Soomes
võib vaid unistada.

Juba varases lapsepõlves Göteborgi jõud-
nud Hain Rebase uurija- ja õpetajaidentiteet
on põhjamaine, rahvusvaheline ja – eesti oma.
Tema paljud rollid selguvad teose kolmest
eessõnast, millest esimeses tõstab Jüri Kivimäe
esile Erik Lönnrothi ja Läänemere regiooni
hiliskeskaja uurimises pöördelisi 1970. aastaid.
Lönnrothi Skandinaavia hiliskeskaega ja selle
poliitilisi fraktsioone käsitleva väitekirja „Rootsi
ja Kalmari unioon 1397–1457“ (1934) uustrükk
avaldati 1969. aastal, Paul Johanseni ja Heinz
von zur Mühleni „Sakslane ja mitte-sakslane
keskaegses ja vara-uusaegses Tallinnas“ 1973.
aastal ja Gunvor Kerkkoneni „Kodanikud ja
talupoegadest meremehed: kaubalaevandus
Tallinna ja Edela-Soome saarestiku vahel
16. sajandi alguses“ 1977. aastal. Sinna kõrvale
võiks lisada veel taanlaste uurimistöö Põhja-
maade hiliskeskaja poliitilise ajaloo alalt 1970.
aastatel (Poul Enemark, Axel E. Christensen,
Jens. E. Olesen, Harry Christensen), mille tule-
musel tekkis vajadus hiliskeskaja Liivimaa poliit-
tilise asendi ja nii kohalike kui ka Põhjamaade
toimijate vahekorra ümberhindamiseks. Rebase
väitekirja ja märkimisväärne osa siin vaadeldava
teose artiklitest püüdsid kirjutamisajal täita just
seda tühikut.

Nagu ka artiklite pealkirjadest selgub, on
Rebase teadlasekarjääri erilisi huviobjekte ol-
nud Taani ja Põhjamaade uniooni (1397–1520)
poliitika ja pürgimused Eestis, milles oli 1450.
aastatel keskne roll Soome lahe, Gotlandi ja

Ida-Götamaa ranniku kindlusi kontrollival ja unioonivaidlustes tähtsale kohale tõusnud Tottide suguvõsa Axelssonide rühmitusel. Lönrothi-järgses uurimiskontekstis hindasid hiliskeskajagsete Soome ala võimukandjate Rootsi ja Liivimaa suhted ümber juba Seppo Suvanto ja Helge Pohjolan-Pirhonen aastatel 1952–1953, kellest Suvanto käsitles ulatuslikult ka Axelssonide tegevust ja ühendusi Liivimaaga, aga kelle töid pole Rebas mingil põhjusel ei oma vätekirjas ega hilisemateski uurimustes kasutanud. Kuivõrd Läänemere piirkonna hiliskeskajagsete ja varauusaegsete toimijate uurimine on traditsiooniliselt jagunenud erinevate keeleanalüüsivate uurimistavade lähtuvate huvide ja vastavale uurimisaajale omaste vaatenurkade järgi, siis on tühik mõnes mõttes seni täitmata ja nii Rebase kui ka teiste uurijate pingutustest hoolimata pole olemas Läänemere valgala võimukandjate omavaheliste suhete moodsat üldkäsitlust. Poliitiliste toimijate territooriumi-üleste võrgustike ja kaubavahetuse kõrval peaks nüüdses, 2020. aastate uurimissituatsioonis esile tõstma ka kliimaatiliste tegurite rolli. Nagu Naantali kloostrikiriku ehitusjärkude analüüsid on näidanud, mõjutas 1450. aastate lõpul alanud ja umbes 15 aastat väldanud kriisi ehitustegevust, seega ka selliseid suurmajapidamisi nagu kloostrid. Kehvad saagid põhjustasid maaelanikkonna liikumise, mis koos Rootsi ja Taani kuningate vahelise sõjaga andis Rootsis võimaluse kuninga Karl Knutssoni kõrvaldamiseks 1457. aastal. See viiski lõpuks Axelssonide tõusuni, milles kaubandussidemed ja kindluste foogtkondade ressursid olid võimupoliitika märkimisväärsed taustategurid.

Hain Rebase tähendusest akadeemilise õpetajana kõneleb tema loengutes Tartu Ülikoolis 1991. aasta sügissemestril osalenud Juhana Kreem. Tema eessõnast saab täpsemalt teada, kuidas Rebase juurutatud õppemeetodid töid ülikooli juba tavapärasesse praktikasse uusi tuuli. Peale selle, et Rebas oma Hansa-seminaris tutvustas iga kord teemaga seotud aktuaalseid uurimistöid, lasi ta tudengitel lisaks lugeda ka Edward H. Carri klassikalist ajaloo teaduse teooriat käsitlevat teost „What is History?“ (1961). See oli Tartu Ülikoolis enneolematu, sest marksistlik-leninliku sündkaanoni tagajärjel oli välja kujunenud mistahes teooriate vältimise aastakümnete pikkune traditsioon. Ajaloolase töö sisuna nähti karmi empiirilist arhiivitööd ja sooviti, et uurimine oleks võimalikult vähe kokkupuutes filosoofiliste või sotsiaalsete teooriatega. Rebase õpetusmeetod, milles moodne ajaloo teoreetiline refleksioon oli ühendatud

ainestiku-uuringutega, mõjutas ilmselgelt paljusid kursusel osalenuid ja oli 1990. aastatel üks Eesti keskajauuringute kiire ja jõulise rahvusvahelistumise taustategureid. Nagu Rebase enda sissejuhatusest selgub, käsitles tema teine, 1992. aasta kevadsemestril Tartus peetud loengukursus Põhjamaade 20. sajandi rändeliikumist USA-sse, mida Skandinaavias ja Soomes oli 1970. aastatest alates ulatuslikult uuritud.

Kui artiklist mõnda huvitavuse ja vaatenurga poolest teistest esile tõsta, siis võiks valituks olla „Sigtuna combusteerimine 1187. aastal“ ja „Luuraja. Noore Ghillebert de Lannoy 1413.–1414. aasta retk Läänemere ruumi“. Neist esimene käsitleb ajaloo uurimises laialt levinud keskeid „kes, mida ja miks“-küsimusi ja kirjeldab detailselt ka ajaloolaste ja arheoloogide eri aegadel esitatud käsitlusi Sigtuna „mahapõletamise“ kohta. Pika artikli tähtsaim panus on selle sündmuse seostamine 1930. aastate eesti rahvuslike ajalooesitustega (ajaloolised romaanid, näidendid), mis osutab, et Rebas valdab ka uurimisest sõltumatute ajaloonarratiivide poolt minevikule antavate tähenduste problemaatikat. Teine, üsna lühike tekst noore Burgundia aadlimehe Ghilbert de Lannoy reisist Läänemerele ja Venemaale 1413–1414 esitab hulga lahtiseks jäävaid küsimusi reisi eesmärgi ja tulemuste kohta ajajärgul, mis oli Läänemere võimukandjate suhete seisukohalt murranguline. Pärast kuninganna Margrete surma keskendus Kalmari unioonis võim unioonikuninga Pommeri Eriku kätte, kes oli 1406 abiellunud Inglise kuninga Henry V tütre Philippaga. De Lannoy reis eelnes katoliku kiriku ja paavstluse ajaloo seisukohalt tähendusrikkale Konstanzi kirikukogule (1414–1418) ning Inglismaa ja Prantsusmaa vahelisele Agincourti lahingule (1415) ja sattus Toruüni rahu (1411) järgsele ajale, mil Saksa ordu ja Poola suhteid korras-tati üleeuroopalises diplomaatias lausa aastani 1422. De Lannoy oli Burgundia hertsogi alam, kuid osales Saksa orduga koos Poola ja Leedu vastu peetud sõjas ja võitles hiljem ka Inglismaa vastu Agincourti all. Diplomaatia, konfliktid ja Burgundia hertsogi ülesanded sõidutasid de Lannoyd 1440. aastate alguses Euroopas ringi Hispaaniast Novgorodini ja Inglismaalt Palestiinani. Tä oli isiklikult tutvunud tähelepanuväärse osaga tolleaegsetest võimumeestest ja diplomaatidest. Aastatel 1413–1414 Läänemerele, Liivimaale ja Novgorodi sooritatud reisi motiiviks peab Rebas luuramist ja teabe hankimist, mis nähtavasti oligi olnud de Lannoy keskne ülesanne kõikjal. Aga nagu olukord Läänemere regiooni hiliskeskajaja puhul tihti

on, vajaks ka de Lannoy tegevus Preisimaal, Liivimaal ja Novgorodis moodsat terviklikku ümberhindamist osana laiemast 1440. aastate võimupoliitika uurimisest. Rebase lühiartikkel koos lahtiseks jäävate küsimustega hoiab teema hästi esil ja toob mitmekülgset elu elanud de Lannoy ka laiemalt eesti publiku teadvusesse.

Nagu juba eespool nenditud, esindavad teosesse valitud tekstid oma kirjutamisaja ajaloo uurimist ja selle Läänemere piirkonda puutuvat probleematikat, aga ka toonast allikate olukorda. Kui Hain Rebas 1970. aastate algul kirjutas oma väitekirja ja raamatus avaldatud artiklite esimesi versioone, võis töö seisukohalt oluliselt arhiividesse pääs olla võimatu. Külma sõja ajal oli ka arhiivimaterjal maailmas laiali: Tallinna Linnaarhiivi osi leidis Tallinnas ja Göttingenis. Mõlemal pool raudset eesriiet kasutati vanu, 19. sajandi rahvuslikelt ja ideoloogilistelt lähtekohtadelt valminud allikapublikatsioonid või kulunud mikrofilme ja uuema teaduskirjanduse kättesaamine oli keeruline nii ühel kui ka teisel poolel. Keskkel kohal olid ühissümposiumitel ametliku protokolliga kõrval sündinud isiklikud kontaktid. Arhiiviväinene digiteerimine ja avalikus käibes olevad andmebaasid muutsid keskajaurimise võimalusi alles aastatuhande vahetusest alates. Siiski paljud uurijad, nagu Hain Rebas, kirjutasid rangel kutseoskusele põhinevaid uurimusi, hoidsid elus professionaalset ühendusi kogu Läänemere piirkonnas ja tõstsid esile uurimisteemasid, mis tollases geopoliitilises olukorras olid kõrvale jäämise ohus. Ajaloo uurija ja akadeemilise õpetajana kuulub Rebas nende hulka, kes oma uurija- ja õpetajatöös tegid läbi 1980. ja 1990. aastate murrangu ajajärgu, mil avanenud võimalused ja vaatekohad mõjutasid olemuslikult Läänemere piirkonna keskajaurimusi.

Soome keelest tõlkinud
Andres Langemets

Norrapoisid – ere killuke Eesti sõjaajaloo mosaiigis

Peep Pillak. Norrapoisid: Eesti vabatahtlikud
Narviki lahingutes 1940. Eesti
Muinsuskaitse Selts, Tallinn, 2021, 200 lk.

Meelis Saueauk*

Ümmarguste tähtpäevade puhul on ikka tavaks pöörata pilk tagasi möödunudle, et veenduda valitud suuna õigsuses ja meenutada saadud kogemusi. 2021. aastal möödus sada aastat sellest, kui Norra kuningriik tunnustas Eesti Vabariiki ja kehtestas noore riigiga diplomaatilised suhted. Selle tähtpäeva tähistamise üheks teemaks oli eestlastest vabatahtlike osalus Norra kaitsel Hitleri Saksamaa agressiooni eest 1940. aastal. Selleks ajaks oli hakanud vilja kandma Eesti-Norra ühisprojekt „Põhjatähe all“, mille üks tulem on ka projekti eestvedaja, teeneka eesti arhiivindustegelase, Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimehe ja soomepoiste liikumise uurija Peep Pillaku sulest pärit raamat norrapoistest. Kuigi kirjutisi oli samal teemal seoses soomepoiste ajaloo ilmunud ka varasemalt, polnud omaette raamatuna norrapoiste lugu veel käsitletud.

Kohe alguses tuleb tunnustavalt märkida, et teos sisaldab kõiki olulisemaid elemente, mis teevad ajaloo raamatu atraktiivseks nii professionaalile kui ka asjahuvilisele: ära on toodud sündmuste taust, kirjeldatud on põnevusloona mõjuvaid eestlaste juhtumisi Norra väes, lisatud on vabatahtlike elulood ja nende enda seisukohati kõige selgemalt peegeldavad päeviku- ja isikliku kirjavahetuse materjalid. Kaardid ja fotod, mis teksti ilmestavad, kannavad justkui lugejagi polaarjoone taha Norramaale. Tänu nii rohkele lisamaterjalile osutubki võimalikuks sellest tosina eestlase viie ja poole nädalast Norra retkest, millest tegelikult on üsna vähe teavet, saada kaante vahele 200-leheküljeline raamat.

Norrapoiste loos peegeldub selgelt kogu traagika, mis sai osaks eestlastele, kes pidid

* Meelis Saueauk (1971), PhD, SA Eesti Mälu Instituut, vanemteadur, meelis.saueauk@mnmemosyne.ee